

PSYCHOLOGIE U NÁS A V ZAHRANIČÍ

OLDŘICH MATOUŠEK PĚTAŠEDESÁTNIKEM

Dne 10. února 1986 se dožívá šedesáti pěti let PhDr. Oldřich Matoušek, CSc., vědecký pracovník Institutu hygieny a epidemiologie. Po maturitě na reálce si doplnil středoškolské vzdělání studiem latiny a filozofie, aby mohl studovat psychologii na filozofické fakultě Karlovy univerzity. Praxe ve výrobní činnosti (za války v „Ascanii“ a později v n. p. Motorlet Jinonice) pro něho znamenala získání neocenitelných zkušeností, které později mohl uplatňovat při svém zaměření na problematiku psychologie práce. Od roku 1945, kdy nastoupil jako asistent v tehdejší Československém ústavu práce, později reorganizovaném na Výzkumný ústav bezpečnosti práce, se trvale věnuje rozvíjení tohoto oboru. V souladu s prvotním zaměřením ústavu se O. Matoušek věnoval nejprve psychologickým otázkám profesionálního výběru a později psychologickým faktorům bezpečnosti práce. Vypracoval soubor kritérií pro hodnocení rizikovosti strojů, který ani nyní po 30 letech neztratil nic na aktuálnosti.

Začátkem šedesátých let začala jeho úspěšná spolupráce s J. Růžičkou. Dvojice Matoušek—Růžička patří mezi průkopníky oboru psychologie práce u nás a stala se uznávaným pojmem pro vrstevníky i mladší psychology. Svědčí o tom časopisecké články, vysokoškolská skripta z psychologie práce a zejména kniha „Psychologie práce“, která byla přeložena do několika jazyků a vyšla též mimo ČSSR v NDR, SSSR, BLR, MLR jako jedna z prvních odborných publikací v tomto oboru. Zejména oblast inženýrské psychologie vděčí O. Matouškovi za neobyčejně úspěšnou propagaci a tvořivé rozvíjení. Jeho studie z kladenských hutí a válcoven či z plzeňské Škodovky jsou instruktivním příkladem tvořivé aplikace inženýrskopsychologických hledisek při konstrukcích informačních a ovládacích prvků systémů člověk—stroj.

V roce 1961 nastoupil O. Matoušek do tehdejšího Ústavu hygieny práce a chorob z povolání (nyní součást IHE), což pro něho znamenalo obohacení jeho odborné činnosti o nové aspekty zdravotnického charakteru. Středem jeho zájmu se stává pracovní zátěž člověka a možnosti její optimalizace. Tvořivé rozvíjení systémového myšlení v těchto otázkách mu umožňuje koncipovat obecný rámec ergonomického přístupu; to nachází svůj výraz ve skriptech „Úvod do ergonomie“ nebo „ABC ergonomie“, jakož i v knižních publikacích, na nichž se autorsky podílel: „Člověk a práce“ (spolu s J. Růžičkou a A. Hladkým) a „Metody rozboru a hodnocení systémů člověk—stroj“ (spolu s Z. Zastávkou).

O. Matoušek je vždy mužem činu, nesnášel nikdy plané frásování či obecné řečňování. Je prakticky zaměřen, při řešení jakéhokoliv problému měl na mysli především praktický dopad, co je nutno udělat, aby se zlepšila situace, vytvořily lepší podmínky, optimalizovala zátěž. Rozvíjí proto s M. Zastávkou metodiku algoritmického rozboru a uplatňuje ji při řešení rekonstrukce dispečerských stanovišť dvou velkých systémů (tzv. „vodní smyčka“ pro testování částí atomových reaktorů a technický dispečink pražského metra). Spolu s F. Rybákem a S. Gilbertovou se podílel na prosazování zásadních změn při výrobě sirek a dřevotřískových desek, které radikálně zlepšují podmínky pro ochranu zdraví. Spolu s autorem této zprávy vypracoval metodiku hodnocení senzorické a mentální zátěže pro účely kategorizace pracovišť.

O. Matoušek svou zemitou povahou, jadrností, rozšafností a humorem nezapře svůj hanácký původ z Olomouce. Lidé ho mají rádi, protože on sám má rád lidi. Vždy rád a ochotně poradí, dovede pomoci, a to nejen odborně, ale i lidsky a kamarádsky.

Přejeme jubilantovi mnoho dalších úspěšných let, aby svou pověstnou pracovitost mohl co nejdéle dávat do služby naší společnosti a ve prospěch nás všech.

A. Hladký

ZA UNIV. PROF. PhDr. JOSEFEM STAVĚLEM

Jen několik dnů po dovršení 85 let života odešel jeden z posledních zakladatelů čs. psychologie prof. PhDr. Josef Stavěl. Svou činností patřil stejně oběma našim národům i stopy jeho práce nalezneme jak v Praze, tak v Bratislavě. Běh jeho života vzpomínal náš časopis několikrát; naposledy před pěti léty při příležitosti jeho 80. narozenin. Při jeho odchodu bude snad užitečné připomenout na jeho dílo a užít při tom jeho vlastních slov z rukopisných vzpomínek. Nejlépe charakterizují zakladatelské úsilí, pracovní podmínky i způsob myšlení našich předchůdců.

J. Stavěl získal doktorát v roce 1924 a vzpomíná takto: „Tématem mé dizertační práce byl Problém drezúry. Volil jsem je pod vlivem Bühlerovy teorie duševního vývoje, charakterizované mimo jiné rozlišováním tří jeho stádií (instinkt — drezúra —

inteligence). V době, kdy jsem se zabýval touto problematikou a topil se, jak tomu v podobné situaci bývá, v příslušné literatuře, jsem prováděl, aby neztratil vztah k realitě, experimentální pozorování na čerstvě vylíhnutých kuřátkách. Laboratoř, vybavená už natolik, aby se v ní daly dělat experimenty tohoto druhu, na filozofické fakultě tehdy ovšem ještě neexistovala. Musel jsem proto pracovat s pokusným „materiálem“ ve svém studentském bytě. Dovezl jsem si několik právě vylíhnutých kuřátek z Hodkoviček u Prahy, kde měl známý vinohradský podnik „Beránek“ expozituru, vybavenou také umělou líhni. Choval jsem je ve zvláštní krabici a experimenty konal většinou na podlaze. Rozumí se, že kuřátka díky procesu, který později Lorenz nazval „Prägung“, běhala za mou rukou coby kvočnou a byla na mé imágo brzy zvyklá tak, že jsem mohl některé pokusy dělat na svém psacím stole a na jeho desce je nechat volně pobíhat. Připomínám tuto idylu k ilustraci, v jakých podmínkách musel tehdy pracovat student filozofie, který si vzal do hlavy specializovat se na psychologii a v jejím rámci experimentálně traktovat problematiku z fylogeneze.“

Po příchodu do Bratislavy formuloval J. Stavěl základní úkoly vznikajícího Psychotechnického ústavu takto: „Preto podľa môjho názoru mal by byť založený v Bratislave vedecký ústav veľkorysého programu, ktorý by najprv vytvoril vedecký základ pre praktickú činnosť, ktorý by síce neslúžil praktickým cieľom ihneď, ale zato neskôr by im slúžil dobre. Alebo takýto ústav, alebo radšej žiaden. To hovorím s plným presvedčením... Vedecká výskumná práca je teda predbežne jediná a naprosto potrebná úloha, ktorou by sa mal bratislavský psychotechnický ústav zpočiatku zaoberať. Táto úloha mu dáva aj jasný smer. Konkrétne-praktické úlohy musia sa vyvinúť z nej a na jej základe, čiže z hlbšieho psychologického proniknutie slovenských pomerov. Som presvedčený, že iba taký vedecký ústav bol by skutočne praktický. Iba on mohol by byť aj dôstojným reprezentantom psychotechnických snáh na Slovensku.“ (Hospodárske rozhľady, 1928, 3, č. 1.)

Ve svém habilitačním spise Hlad – příspěvek k analýze pudu (1937) formuloval v předmluvě své východisko k metodám psychologického výzkumu: „Metodologicky vycházím z předpokladu, že skutečnost, k níž je poukazováno termínem pud nebo instinkt výživy, možno poznati jen záměrnou kombinací metod a poznávacích hledisek. Jest třeba studovati zážitkový aspekt této skutečnosti, jest třeba studovati její vnější aspekt, tj. alimentární chování, hlavně ovšem jeho primární, kongenitální formy, jest dále třeba studovati jednak somatické pozadí tohoto prožívání a chování, tedy vztahy psychosomatické, jednak pozadí sociální, tedy sociálně psychologické vztahy. Soudím, že jen tunelováním ze všech těchto stran lze se blížiti poznání dotyčných struktur v jejich dynamické výstavbě, složité vrstevnatosti a celistvosti. Snahu po záměrné syntéze metod, které byly v poslední době některými směry v psychologii vytyčovány jako nesmiřitelné protivy, nepovažuji za eklekticismus, nýbrž za nutnost, která je diskutována zvláštní povahou předmětu psychologie.“

Ve vzpomínkách, jak se dostal ke studiu instinktů, J. Stavěl píše: „... a tak, chtěje přesně poznat typické úkazy instinktivního chování do detailu a v plné jejich konkrétnosti, zahrnul jsem do svého pracovního programu také experimentální zkoumání projevů jednoho z „klasiků instinktu“ z říše hmyzu larev mravkolva obecného. Našel jsem je v dostatečném počtu na svahu úvozu, odbočujícího ze Slavičího údolí u Bratislavy. V té době bylo ještě vskutku idyllické, dokonale tiché, dopravním ruchem, zástavbou a jinými vymoženostmi technické civilizace nezasažené. Pokud se pamatují, krčila se v něm při cestě pod nádhernými vysokými listnáči jediná chalupa. Chtěje uniknout „vřavě světa“, chodil jsem do této vpravdě ještě nenarušené přírodní oázy občas na procházku. Narazil jsem na na sídliště mravkolvů čirou náhodou. Byla svým způsobem šťastná, z hlediska životní ekonomie jsem ji však měl být raději ušetřen. Experimentální pozorování jsem konal v pokojíčku pro služku, který patřil k příslušenství mého tehdejšího bytu a který jsem zařídil na fotografickou laboratoř. Pozorování pohltilo mnoho času, do velké míry také nočního, vlastně půlnocního, neboť v podmínkách, za nichž jsem je prováděl, byly larvy ke konstrukční aktivitě, která mne zajímala především, nejpohotovější právě po půlnoci, v době největšího klidu.“

Obdobně bychom mohli citovat jeho úvahy o konstrukci psychologických testů, o problematice zájmů člověka či o významu antického psychologického myšlení pro současnou psychologii. Snad historik jednou s odstupem doby posoudí v kolika oblastech prof. Josef Stavěl svou dobu předstihl.

Život J. Stavěla se uzavřel, ale jeho dílo zůstává jako výzva k následování i k polemice. V mnohém byl nenapodobitelný, ale kritické uvažování, hluboké ponoření do řešené problematiky, křesné vyjadřování, chápání složitosti psychologické problematiky a z toho plynoucí nezbytné komplexní metodické postupy ve výzkumu i v praxi, a vědomí, že každé zjednodušování a rutinérství vede na zcestí – v tom vidím Stavělu odkaz, který nestárne.

V. Břicháček

SÚČASNÝ STAV, ÚLOHY A PERSPEKTÍVY APLIKÁCIE PSYCHOLÓGIE V SSR *)

*) Príspevok obsahuje podstatné časti referátu, ktorý autor predniesol na seminári Slov. psychologickéj spoločnosti o súčasnom stave a perspektívach psychológie v SSR, konanom dňa 10. 12. 1985. Pri vypracovaní referátu použil údaje získané od viacerých psychológov – členov SPS, ako aj niektoré poznatky z porady vedúcich predstaviteľov psychologických inštitúcií socialistických krajín v Budapešti (1985).

Súčasnú postavu psychologických vied môžeme aj u nás hodnotiť ako etapu veľkého rozmachu v ich rozvoji. Najmä v priebehu posledných desaťročí sa podstatne rozšíril počet psychologických výskumov, objavili a objavujú sa nové zamerania v psychológii. Rorširuje sa okruh rozpracúvaných problémov – mení sa pojmový aparát psychologických vied, zdokonaľujú sa metódy skúmania. Významne vzrástla úloha psychologických vied vo všeobecnom systéme poznania. Rozširuje sa prepojenosť psychológie s inými oblasťami vedy, najmä spoločenskými a prírodnými, ale tiež, dalo by sa povedať s vedecko-praktickými komplexami, najmä v oblasti pedagogických, biologicko-medicínskych, technických i ďalších vied.

Na druhej strane je potrebné zvlášť zdôrazniť, že využitie výsledkov psychologických vied v spoločenskej praxi sa v súčasnosti stáva jedným z dôležitých faktorov rastu produktivity a kvality práce, efektívnosti výroby a riadenia, rozvoja súčasnej techniky a technológie, skvalitňovania systému vzdelávania a ochrany zdravia, zvyšovania úrovne ideovo-výchovej práce, zdokonaľovania socialistických spoločenských vzťahov, formovania osobnosti človeka socialistickej spoločnosti.

Pokúsím sa, vychádzajúc z uvedeného, pravda len veľmi stručne, poukázať na niektoré praktické úlohy, teoretické problémy i názory na základné zameranie psychologických vied v súčasnej etape rozvoja našej spoločnosti.

Rozvoj výrobných síl, ktorý je aj v našich súčasných podmienkach významne

determinovaný vedecko-technickým pokrokom, znamená popri inom neustále nové technologické procesy. Úloha zosúladenia techniky a technológie s charakteristikami človeka, ktorý ju musí ovládať a používať, sa predovšetkým v rámci psychológie práce a inžinierskej psychológie rozvíja do celého komplexu špeciálnych psychologických problémov. Žiaľ, vo väčšine prípadov majú len čiastkový význam. Domnievam sa, že je nevyhnutné vytvárať také teoretické koncepcie, ktoré by problémy riešili ako súčasť jednotného, integrovaného systému pri presnom vymedzení úlohy tohto systému v regulácii činnosti človeka, ktorý riadi techniku.

Aj keď si nemôžeme sťažovať na nedostatok vhodnej odbornej literatúry, napr. z oblasti inžinierskej psychológie, prichodí mi konstatovať, že je v praxi málo tých našich kolegov, ktorí by sa podieľali na riešení psychologických problémov súvisiacich napr. so zavádzaním ASR. Dnes je v tejto oblasti situácia také (zdôrazňuje to aj doc. M. Bandžejová, CSc.), že psychológovia, ktorí sa zaoberajú touto problematikou, sa zväčša sústreďujú na výber operátorov, na navrhovanie ich režimov, či zmien práceschopnosti. Psychológii sa zatiaľ v tejto oblasti nepodarilo preniknúť do problémov navrhovania systémov, ostáva sa na úrovni tzv. korektívnej psychológie a menej sa sleduje úroveň otázok projektívnej inžinierskej psychológie. Z uvedeného je zrejme, že inžinierska psychológia sa pri vytváraní nosných systémov „človek–stroj“ nemôže obmedzovať len na korekcie tých alebo iných inžiniersko-konštrukčných riešení. Malo by nám byť jasné, že práve tak ako inžinier projektuje techniku, špecialista v oblasti inžinierskej psychológie musí zároveň projektovať činnosť toho konkrétneho človeka, ktorý bude s touto technikou pracovať. Prirodzene, že vytvorenie takéhoto projektu budúcej činnosti je potom aj prvým krokom na ceste profesionálneho formovania osobnosti človeka pre túto činnosť.

Domnievam sa, že v tejto situácii je potrebné veľmi seriózne zvážiť návrh, v zmysle ktorého by sa niekde, napr. pri Ústave systémového inžinierstva, mohlo zriadiť psychologické pracovisko, ktoré